

שירו העברי הראשון של אלכסנדר פן

פנחס גינוסר

כשהגיע אלכסנדר פן ארצה מברית-המועצות היה עלם בן כ"א, משורר ששיריו הופיעו ברפוס ונקראו בנשפי-שירה במוסקבה, שפת שירו היתה רוסית ובין עמיתיו להופעה בנשפי השירה נמנו גם "אריות" כסרגיי ייסנין וכוולאדימיר מאיאקובסקי. אפשר שהוא לא היה מודע לכך שהצליח לצאת את רוסיה הסובייטית "בשעה ה-11", אך אין ספק שחש במעומעם את המחנק הגובר והולך בתחומים שהיו יקרים לליביו,

הוא יצא משם שנתיים לאחר שסרגיי ייסנין שלח יד בנפשו ושלוש שנים לפני שמאיאקובסקי איבד את עצמו לדעת. כשנה לאחר עלייתו ניטלה הליגאליות ממפלגת פועלי-ציון, שהיתה המפלגה היחידה המתרת בברית-המועצות, כמובן פרט למפלגה הקומוניסטית.

את שיריו הראשונים בארץ-ישראל כתב עדיין ברוסית (הנוסחים הראשונים של "מכתב אל האשה", "אהבה חשמ-לית", "פלישת הרובוטים" ו"שיחה עם אליהו הנביא"). רק ב-1929 החל לפרסם את שיריו העבריים, כשאברהם שלונס-קי משמש לו שושבין, אך את שירו העברי הראשון "עדיין — לא!", שנכתב כשנה לאחר שהגיע למולדת גזו עשרים ושמונה שנים, עד שבחר בו לפתוח את מיבחר שיריו המייצג ביותר: "לאורך הדרך".

כשהביא שיר זה בראש ספרו, ב-1956, עדיין הוסיף פן להתייחס לצערו הראשון בשפה החדשה כאל יצירה שלא בשלה כל צרכה וכינהו "ניסיון פיוטי". לאמיתו של דבר "עדיין — לא!" הוא שיר מגובש, שכל מי שנותן את דעתו על התפתחותה של השירה העברית הארצישראלית אסור לו להתעלם ממנו.

ההרי השיר:

אלכסנדר פן

עדיין לא

השמש — גיהנום צלוי.
אדמת פיתי — צבר וחול.
אני זורק לך בגלוי:
איני יכול!

איני יכול את נאקו של אוח,
את השרב אשר אפף חרה,
את החיים על חוד החוח —

לקרוא מולדת-מכורה.

טירוף עתיק נותן בי אש-קולו,
אבל איני יכול... עדיין — לא!

1928

כל מי שישמע שיר זה (ופן יותר מכל משורר עברי בדורות האחרונים, כתב את שיריו גם לאוזן ולא רק לעין) יבחין כבר משמיעה ראשונה עד כמה מצויינת ההתאמה בין הצליל לבין המשמעות והתחושה. תחושתו של איש הצפון הפוגש בארץ הצחיחה והלוחטת, בארץ שאדמתה סלעית ונוקשה והגרזן בה ניחר, מוצאת לה ביטוי בריכוז גבוה של צלילי "חוח" (חול, יכול, אוח, חוד, מכורה ועוד) וכן של צלילי ה"ק" (זורק, נאקו, לקרוא, עתיק ועוד).

אנטי תיזה לשירי "חיבת ציון"

הביטוי הצלילי המוצלח של המפגש עם הצחיחות והנוקשות הוא רק פן אחד של "עדיין — לא!" מתחתיו חבוי פן אחר, חבוי העימות האלים בין תמונת ארץ-ישראל שצויררה על ידי השירה העברית בגולה לבין חוויית המיפגש של עולה מאירופה המזרחית עם ארץ-ישראל הממשית של אותן שנים.

שירת "חיבת-ציון" ואחריה שירת ביאליק דורו ציירו תמונה אידיאלית של ארץ-ישראל כמקום שבו ימצא יהודי כל מה שחסר לו בגולה: מול טחב המרתפים — השמש, מול העיירה הצפופה — מרחב שדות וכו'. תמונה זו נספגה בכל החינוך העברי ונקלטה כמעט אצל כל יהודי שהיתה לו זיקה לארץ-ישראל.

כמה פסוקים משירו של ביאליק "איגרת קטנה" (מן הגולה לאחי בציון) הם דגם מייצג לתמונה אידיאלית זו: "שדות בר, נחלת אבות ומרחב דרוור... אתה המאושר, לך מרחב מסביב, די אוויר לנשימה, די שמש, די צל... לא תורע

אל קוצים... מדוע לא תביט השמש אלי?

הכמיהה לשמשה של ארץ-ישראל ולשמש בכלל היא מוטיב נפוץ לא רק אצל ביאליק ושניאור, ופן, בשירו העברי הראשון פוגש בשמש הנכספת הזו והנה היא "גיהינום צלוי", דהיינו — מקור לייסורי תופת. הוא מבקש את שדות הבר (בלשונו "אדמת פתי") והנה הם "צבר וחול", כלומר נטולי פוריות. הרי זו כמעט התרסה אירונית ישירה ל"לא תזרע אל קוצים" שב"איגרת קטנה". ביאליק יודע כי לאחיו בציון "די אוויר לנשימה" (ועוד יהודה הלוי אמר "אוויר ארצה — מחיי נשמות"). בא פן ומכריז שאוויר זה הוא "שרב אשר אפו חרה". המרחב והדרייר שבשירו של ביאליק הופכים כאן לניגודם — ל"חיים על חוד החוץ".

מסתבר כי בשיר מוצגת מציאות נוקשה לעומת חזון ורוד, או, אם תרצו, לעומת האשלייה.

איתמר אבן-זוהר הפנה את תשומת ליבי לכך שהאנטי-תיזה בשיר זה לשירו של ביאליק יכולה לנובע גם מן הנטייה של הפוטוריזם הרוסי (ופן היה תלמיד אסכולה זו) לקרוא תגר על הקלאסיקה הלאומית.

מאבק פנימי

עיון מדוקדק יותר בשיר יגלה בו מאבק בין שתי עמדות נפשיות, שכל אחת מהן מגובשת בצירוף מילים. מצד אחד המציאות הטופחת על פניו, נשתייכת מנוסחת ב"חיים על חוד החוץ", שבולט בהן הצליל "חח". מצד שני מנסח הוא את הכמיהה ההיסטורית לארץ-ישראל המוסיפה ללהוט בו במי-לים "סירוף עתיק נותן בי אש-קולו". בצירוף זה בולט צלילו של ה"חח".

מהלכו של המאבק הפנימי מתבטא בחזרה משולשת על זוג המילים "איני יכול". החזרה המשולשת אינה דחייה משול-שת של ארץ-ישראל, אלא שלושה שלבים בהחלשותה של דחייה זו. הסימן החיצוני לדירוג הוא בסימני הפיסוק.

בפעם הראשונה בא אחרי ה"איני יכול" סימן קריאה, בפעם השנייה הוא בא בלתי צמוד לשום סימן פיסוק ובפעם השלישית באות אחריו שלוש נקודות, אך הדירוג נבנה בדרך מורכבת יותר מאשר בשימוש בסימני פיסוק.

בפעם הראשונה מוצג ה"איני יכול" כפרידה מוחלטת, ביחוד כאשר הוא בא אחרי צירוף המילים "אני זורק לך בגלוי", המעלה על דעתו של הקורא את הביטוי העממי "זורק לה את הגטי".

בבית השני מנצל אלכסנדר פן את המתח שבין סיום השורה השירית לבין סיומו של המשפט (והבית השני מהווה כולו משפט אחד). סיום השורה הראשונה בבית השני יוצר רושם שהמשורר בא לפרט את הדברים שאותם הוא דוחה דחייה מוחלטת. בשורה ראשונה היא 'איני יכול' "את נאקו של אוח", בשורה שאחריה הוא מצרף ל"נאקו של אוח" את "החמסין" אשר אפו חרה" והדחייה באה לשיאה במיטא-פורה "חיים על חוד החוץ", אך משהגיעה הדחייה לשיאה מתברר כי אין זו דחייה מוחלטת אלא הסתייגות. מתכוון הוא לומר — לא שאיננו יכול לשאת את כל אלה, אלא שאין הוא יכול להזדהות איתם, לאהבם: אין הוא יכול לקרוא להם "מולדת — מכורה".

בואה של ההסתייגות לאחר שיא הרושם של הדחייה יוצר את האפקט של היפוך הכיוון, והאפקט מתחזק כאשר הבית השלישי נפתח במילים "סירוף עתיק נותן בי אש-קולו", כי משנחלשה הדחייה חוזרת ופועלת בו הכמיהה העתיקה, אך הוא מתנצל "אבל איני יכול...". אין הוא יכול להתמכר לכמיהה זו והמילים האחרונות "עדיין — לא!" ממלאות תפקיד כפול. הן מבהירות שההסתייגות היא זמנית, היא תחלוף, אך הסיום בתיבה "לא!" אומר לנו שהתהליך ה-מיוסר עדיין לא נסתיים.

שירו הראשון של פן הוא גם הד לתחושה של דור של

חלוצים שהמפגש עם הארץ המם אותם, בגלל הניגוד בין הרושם הראשון לבין צפיותיהם, אך משחלפה התדהמה הראשונה חוזרת הכמיהה לציון ותופשת מחדש את מקומה בליבם — כשהוא הרבה פחות תמימה, אך הרבה יותר מחושלת

פן בנעוריו